

РОЗДІЛ 2.4.

Проблеми державної політики України у сфері освіти і використання досягнень науки і техніки у виробництві

Українська освітня програма ринкових реформ

Даний "кейс" побудовано на матеріалі, який був підготовлений у процесі виконання проекту «Створення консенсусу заради реформ в Україні», який здійснюється за підтримки Міністерства Великобританії у Справах Міжнародного Розвитку, Агентства з Міжнародного Розвитку США, Програми розвитку ООН, Міністерства економіки України. В реалізації проекту беруть участь Фонд «Демократичні ініціативи», Українська освітня програма ринкових реформ, Агенція «Інтерньюз». Даний проект покликаний створити потенціал та досягти консенсусу для реалізації реформ в Україні. Проект спрямовується на те, щоби ідентифікувати кризові явища і виробити рекомендації для вдосконалення політики, спрямованої на прискорення переходу до ринкової економіки. Українська освітня програма ринкових реформ — це один з компонентів цього мегапроекту, до виконання якого залучалися провідні українські дослідники та аналітики, а також професіонали сфери управління освітою. Але складність проблем, що піднімаються у цьому документі, обумовлює його дискусійний характер і, відтак, дає змогу використати для проведення активного його обговорення в професійній аудиторії у контексті сучасної державної економічної політики.

НОВИЙ РІВЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ:

погляд у перспективу

Факти, що наштовхують на роздуми

За індексом рівня освіченості місце України — в четвертому десятку країн; попереду — майже вся Європа.

Не поспішаймо звинувачувати незалежність у розвалі системи освіти. Відставання від світових освітніх стандартів почалося ще за радянських часів. Вже тоді випускник середньої школи не міг зв'язати два слова іноземною мовою, яку вивчав 6 років. Вже тоді за вступ до інституту платили хабарі. Всі добре пам'ятають, як шойно дипломованим інженерам на підприємствах звично казали: "А тепер забудьте все, чого вас вчили..." Більшість навчальних закладів України готують фахівців, що відповідають нормам радянської системи.

Методика навчання змінюється дуже повільно. В школі досі вчать "зубрити", а не мислити. Через нестачу коштів школи не можуть придбати найпотрібніше: підручники, книжки для бібліотеки, наочні посібники та меблі. Про комп'ютери годі й казати. Тож більшість дітей не мають простих навичок роботи з ними. Без таких знань їм дуже складно не тільки вчитися далі, а й знайти собі пристойну роботу.

У вищій школі проблем набагато більше. В університетах та інститутах працюють чимало кадрів, які дотримуються застарілих методів викладання. Система освіти є закритою: тільки одиниці можуть поїхати на стажування чи навчання до західного університету. Більшість випускників, які мають дуже приблизне уявлення про сучасні досягнення світової науки, не здатні працювати за фахом. Тому їм не можуть знайти собі доброї роботи. Чимало "новоспечених" фахівців не витримують конкуренції в межах самої України, а за кордоном — і поготів. В українській вищій школі застарілі підходи до навчального процесу досі передбачають лише механічну передачу знань, але не враховують практичного боку справи. В системі вищої освіти поширилося хабарництво.

Але життя висуває нові вимоги. Україна прагне увійти в європейський економічний простір, де ustaliliся високі стандарти щодо освіти та фаховості. Це означає, що школярі та студенти мають засвоювати новітні технології, розвивати гнучкість і критичність мислення, вільно розмовляти щонайменше двома європейськими мовами тощо. Для цього потрібно якісно підвищити рівень шкільної та вищої освіти.

Останні кризові роки додали проблемі ще більшої гостроти. В галузі, де працюють 1,7 млн. осіб, виплату заробітної платні працівникам зтягають у часі від 3 до 7 місяців! Навчальні заклади заборгували астрономічні суми за енергоносії та комунальні послуги. Майже повністю припинилося оновлення навчального обладнання та книжкового фонду бібліотек. Давно не ремонтують приміщень і будинків. Кожна друга школа не має жодного комп'ютера, решта переважно використовує давно застарілі моделі... Нині в Україні друкують лише 15-16% від реальної потреби школярів у підручниках.

У системі професійно-технічної освіти навчаються понад півмільйона учнів. Колись цю систему на 50% фінансували базові підприємства та галузеві міністерства. І тут криза внесла свої "корективи": не стало безкоштовного обладнання, сировини, баз для виробничої практики, наставницьких кадрів.

Весь цей невтішний перелік є нічим іншим, як підтвердженням недосконалості законодавчої бази освіти. Держава не має чітких механізмів реалізації стратегії розвитку освіти.

Ось показник, що звучить сьогодні як парадокс: протягом останнього десятиліття кількість вищих навчальних закладів в Україні зросла приблизно на 7%! Пояснення цьому феноменові аж занадто просте. Інтелектуальна еліта викладацького складу першою зрозуміла нескладний механізм ринку в царині освіти. Його можна стисло описати так: "Той, хто хоче глибоко засвоїти тонкощі обраного фаху, готовий заплатити за знання. Що якісніші та глибші ці знання, то повніше й швидше вони забезпечать прибутки та кар'єру в майбутньому. А отже, справа варта вкладених коштів". Тому протягом останніх десяти років і з'явилися нові навчальні заклади — недержавні. Тут ректор не бере хабарів за вступ (бо вже сплачено!). Тут студенти не прогулюють лекцій (бо за гроші вчаться!) і жадібно рвуться до прикладних фахових знань. А викладачі в цих вищих школах — найкращі, бо відбирають їх на конкурсних засадах — на гідно оплачувані посади. Тут і сучасніші підходи, і вищий рівень викладання.

Очевидно, на таких самих засадах мають працювати й інші державні вищі школи, щоб забезпечити таку саму якість навчання. Перші кроки в пошуку додаткових коштів вже зроблено. Загальна сума сплати студентів за навчання в системі вищої освіти становить 20% від асигнувань на цю ділянку, і кількість "платного" студентства стрімко зростає.

Зважмо, що державна вища освіта в Україні ще протягом тривалого часу домінуватиме. Може, настав такий час тотальних змін у системі її фінансування та функціонування загалом? Життя висуває нові вимоги. Україна прагне ввійти в європейський економічний простір, де усталилися високі стандарти щодо освіти та фаховості. Це означає, що школярі та студенти мають засвоювати новітні технології, розвивати гнучкість і критичність мислення, вільно розмовляти щонайменше двома європейськими мовами тощо. Для цього потрібно якісно підвищити рівень шкільної та вищої освіти.

Що треба змінити в системі освіти?

Нинішня державна система освіти підпорядковується Міністерству освіти та науки і місцевим органам влади. І, відповідно, повністю від них залежить. Ця залежність існує тому, що зберігаються старі командно-адміністративні принципи "керування" навчанням. Але ж хіба можна повністю підпорядкувати бюрократичним процедурам педагогічний процес? Державні службовці мають виконувати інші функції, яких так чекають від них освітяни. Йдеться про всебічну підтримку нових педагогічних ініціатив, достатнє фінансування, що забезпечує належний рівень освіти. Натомість планування та організація навчального процесу — це справа самих освітніх установ.

Керівництво школи і батьківські комітети мають самі вирішувати, як їм ефективніше організувати навчання: спланувати зручний розклад уроків, визначити раціональне співвідношення кількості учнів і вчителів, передбачити відпочинок і харчування дітей тощо. Певна річ, усе це буде можливим за умови стабільного фінансування з боку центральних і місцевих органів влади. Школа, зі свого боку, теж мусить ефективніше використовувати виділені їй кошти та матеріально-технічну базу і шукати додаткових джерел фінансових надходжень (наприклад, залучати спонсорські та благодійні кошти).

Вищі школи мають бути автономними, коли вони самі вирішують, як побудувати навчальний план і організувати навчальний процес, які підручники підготувати і видати, які спеціальності відкрити і які закрити, скільки студентів прийняти (звісно, виходячи з виділених на ці потреби бюджетних коштів). Добре знаючи ситуацію в регіоні, університети готуватимуть оптимальну кількість саме тих фахівців, у яких виникає потреба.

Дуже важливо, щоб у кожному університеті студенти могли самі обирати предмети, які вони хочуть вивчати. При цьому, звісно, має існувати певний обов'язковий мінімум.

Ці важливі зміни в державній системі освіти буде запроваджено найближчими роками. Нове законодавство та Програма дій уряду на 2000-2004 роки передбачають, зокрема, перехід на 12-річну загальну середню освіту, вдосконалення форм отримання освіти (за умови збереження державного замовлення), комп'ютеризацію навчального процесу, видання українських підручників нового покоління, поліпшення підготовки кадрів, що працюють у системі освіти.

Хто має фінансувати систему освіти?

Що таке процес навчання з точки зору економіки? Це своєрідна довготривала купівля-продаж. Учень (студент) купує у вчителя (викладача) його знання, досвід, переймає навички і навіть особисті психологічні риси. Крім того, студент користується книжками і комп'ютерами, слухає лекції в аудиторіях, провадить досліди в лабораторіях тощо. За все це хтось мусить платити.

Скажімо, платить держава. Заробітна платня, що її нараховують (але не сплачують вчасно) вчителів, є лише мізерною часткою тієї винагороди, на яку він дійсно заслуговує. Через низьку заробітну платню викладачам важко втриматися від спокуси брати хабарі за вступ до навчального закладу, збирати "данину" за іспити та заліки, курсові та дипломні роботи.

Так триватиме доти, допоки система освіти буде переважно безкоштовною. Освіта потребує грошей не тільки від держави та місцевих органів влади, а й від суспільства. Це не означає, що за все мусять платити батьки дітей. Середні і вищі школи мають ширше залучати до фінансування міські бюджети, громадські організації, фірми, заможних підприємців і навіть міжнародних спонсорів. А держава мусить створити відповідне законодавче поле.

Приватна освіта як доповнення до державної. Право на вибір?

Сьогодні в Україні, крім державних закладів освіти, свої послуги пропонують приватні школи. Їх поки що не багато — близько 200. Тут навчаються менше ніж 1% учнів. Батьки не квапляться віддавати своїх дітей до середніх приватних шкіл (ліцеїв), бо ще не звикли офіційно платити за навчання. Натомість платять неофіційно! Державні навчальні заклади постійно збирають з батьків гроші на ремонти, наочні посібники, інші нагальні потреби, на які не вистачає бюджетних коштів. Ця добровільно-примусова допомога по всій Україні щороку сягає приблизно 350-400 млн. гривень!

А якщо віддати дитину до приватної школи? Тут все набагато сучасніше. Високопрофесійні вчителі розвивають в дитині особистість, яка творчо мислить. Заняття відбуваються в цікавій формі, яка дає змогу краще засвоювати знання. В цих школах ваші діти будуть повністю забезпечені книжками, наочними посібниками чи комп'ютерами, бо ви та інші батьки платите за це гроші. Ви можете висувати до приватної школи свої вимоги. Наприклад, якщо вас не влаштовує якість навчання з якогось предмету, то ви маєте право вказати на це керівництву закладу.

Набагато кращою є якість навчання і в приватних вищих школах. Тут студенти знайомляться з новими науковими досягненнями, можуть пройти практику в сучасній фірмі в Україні чи за кордоном, мають більше шансів поїхати на навчання до західного університету.

Отже, приватна освіта має певні переваги, що дають їй право на існування. Людям треба дати вибір. Втім, більшість українських громадян здобуватимуть освіту в державній системі, яка ще надовго збереже свою визначальну роль. З часом за якістю освіти державні заклади не поступатимуться приватним.

Куди прямувати нашій національній освіті?

Статус європейської держави та потреби науково-технічного розвитку ставлять перед Україною такі цілі в галузі освіти:

- якість освіти має відповідати світовим стандартам (це стосується до всіх рівнів освіти: дошкільної, шкільної, професійно-технічної та вищої);
- обсяг та рівень підготовки професійно-технічних кадрів мусить повністю забезпечувати виробничий потенціал країни;

- у фінансуванні освітнього процесу держава має визначити оптимальний баланс між бюджетними і позабюджетними витратами, створивши рівні умови для розвитку недержавних закладів освіти.

Програма дій уряду на 2000-2004 роки передбачає конкретні заходи, які стануть першими важливими кроками в кардинальному реформуванні системи освіти і забезпечать досягнення перелічених цілей.

Що зробити? Як зробити?

Крок за кроком

Виробити національну стратегію розвитку освіти:

- розробити принципи та устрій державно-громадської системи управління освітою;
- вдосконалити механізм фінансування системи освіти;
- перенести зусилля в розвитку освіти на рівень місцевого самоврядування;
- створити умови для вільного розвитку приватних навчальних закладів.

Забезпечити умови для ефективнішого використання мережі дошкільних закладів, надавши їм можливість довгострокової оренди вільних приміщень державних, відомчих та комунальних дитсадків.

Встановити загальний мінімальний норматив бюджетного фінансування на виховання однієї дитини в дошкільному закладі. Він має складатися лише з видатків на заробітну платню персоналові. Решту витрат мусять компенсувати місцевий бюджет та батьки.

Запровадити загальнодержавну дошкільну освіту.

Оптимізувати мережу навчальних закладів, змінити структуру підготовки кадрів. Адаптувати норми навчального процесу в середніх школах до світових стандартів (йдеться про зміст навчальних програм, наповнюваність класів, організацію навчального дня, навантаження вчителів, комп'ютеризацію навчального процесу тощо).

Започаткувати громадський контроль за міністерськими рішеннями, розподілом коштів на всіх рівнях (особливо на муніципальному). Посилити роль громадськості (зокрема батьківських рад) у визначенні навчальної політики кожної школи. Батьки мають повне вправо контролювати, хто, як і чого навчає їхніх дітей!

Ліквідувати монополію держави на створення програм та підручників. Перейти на систему тимчасового платного користування або продажу підручників, зберігаючи їх безкоштовний розподіл тільки для дітей з малозабезпечених сімей. Підручник, як і художній роман чи кулінарна книга, є товаром і має реальну собівартість. То хто ж за нього мусить платити, як не покупець?

Децентралізувати управління професійно-технічною та вищою освітою. Надавати більшу матеріально-технічну підтримку професійно-технічним навчальним закладам. Запровадити і заохочувати автономію університетів та інших вищих шкіл. Параметри підготовки цих кадрів має диктувати регіональний ринок праці.

Чого сподіватися (результати)?

Що відбуватиметься

Почне формуватися дієвий, збалансований і ефективний механізм управління освітою в країні, коли держава бере на себе виконання лише стратегічних завдань.

Відмова від командно-адміністративних підходів до освітнього процесу дасть змогу знаходити нові форми навчання, укладати нові навчальні програми відповідно до специфіки та потреб закладів освіти всіх рівнів.

Завдяки спрямуванню зусиль муніципальних структур у сферу освіти поліпшиться матеріальне та фінансове забезпечення навчальних закладів. Розширюватиметься доступність якісної освіти.

Внаслідок громадського та батьківського контролю над забезпеченням та перебігом навчального процесу в середніх школах поступово покращуватиметься рівень навчання і визначаться оптимальні форми сучасного навчального процесу.

Дедалі більше вищих навчальних закладів готуватимуть оптимальну кількість саме тих фахівців, яких найбільше потребує регіональний ринок.

Почне збільшуватися кількість приватних навчальних закладів усіх рівнів . від дошкільних до вищих. Люди матимуть широкий вибір форм та методик навчання.

Завдяки істотному поліпшенню якості роботи навчальних закладів і збільшенню кількості високооплачуваних викладацьких вакансій припиниться масове явище виїзду науковців за кордон.

Наслідки, яких ми так прагнемо

Рівень навчання та якість отриманих знань будуть достатніми для ефективної праці в усіх галузях економіки не тільки на внутрішньому, а й на зовнішніх ринках праці.

Державні освітні заклади раціональніше використовуватимуть бюджетні кошти та джерела самофінансування, зокрема, завдяки передачі в оренду вільних приміщень.

Підвищення рівня професійно-технічної освіти дасть можливість прискорити загальний розвиток виробничих секторів економіки.

Випускники вищих шкіл, які отримають знання та навички за новими, світовими стандартами, стануть "новою хвилею" в розвитку науки та високотехнологічних галузей економіки.

Реформований освітньо-науковий потенціал України органічно увійде в інфраструктуру науки та освіти Європи і світу. Україна зможе готувати кваліфіковані кадри не лише для власних потреб, а й для інших країн.

Заробітна платня працівників освіти зросте до рівня, що забезпечує добробут і дає змогу постійно підвищувати професійну кваліфікацію.

Вихід тільки один

Якою має бути реформа освіти в Україні? Ми відстали від світу настільки, що "косметичні зміни" старої адміністративної системи національної освіти вже не врятують. Які засоби підтримки високого рівня залишилися від державного "керування" освітою? Хіба що адміністративний контроль за навчальними програмами та циркулярні вказівки про терміни канікул. Надто мало коштів, надто слабка база, надто слабкий потенціал... Тим часом 11 мільйонів викладачів, учителів, студентів, учнів та дошкільнят хочуть вчитися і вчитися по-справжньому. Ми мусимо кардинально перебудувати систему освіти, використовуючи для цього весь свій науковий потенціал, організаційні та фінансові можливості.

Реформування потребують усі ланки системи освіти. Уряд вже починає створювати інституційні та організаційні умови для переходу від монопольно-державної до державно-громадської системи управління освітою. До участі в процесі реформування треба залучити батьків та громадськість. Суспільство має усвідомити, що Україну, як європейську державу, будуватимуть ті, хто нині сидять за шкільними та студентськими партами.

Питання для обговорення:

1. У якій мірі освітянські проблеми України пов'язані з економічною політикою, що проводиться?
2. Чи вважаєте Ви що більш широке введення платного навчання вирішить зазначені проблеми?
3. Ви згодні із твердженням, що недержавні (приватні) навчальні заклади в сучасній Україні надають кращу освіту ніж державні і що це є фактором, який приваблює молодь іти навчатися до недержавних закладів освіти?
4. Яке повинно бути співвідношення бюджетного і не бюджетного фінансування сфери освіти в Україні?
5. Чи знайомі Ви з досвідом фінансування сфери освіти в інших країнах? Якщо — так, то який досвід у цьому плані можна вважати позитивним, а який негативним?

6. Розкрийте зміст категорії "суспільні блага", яка активно використовується в аналізі сучасною економічною наукою? Яке значення ця категорія має для визначення мети і засобів економічної політики?
7. Розкрийте економічну сутність сфери освіти як "суспільного блага".
8. Чи згодні Ви з твердженням, що рівень освіти в Україні сьогодні значно відстає від європейського? Чи знайомі Ви з якими-небудь подібними оцінками щодо порівняння рівня різних країн і яке Ваше ставлення до такого роду оцінок.
9. Які критерії рівня освіченості країн можна застосовувати при виробленні економічної політики в Україні?
10. Назвіть ринкові принципи, які застосовуються у сфері освіти різними країнами. Чи дає позитивний результат запровадження ринкових відносин в управлінні сферою освіти?
11. Чи може активне впровадження ринкових принципів функціонування сфери освіти в Україні подолати сучасну кризу освітньої галузі?
12. Запропонуйте свою економічну програму дій щодо покращення стану сфери освіти в Україні.

Додаток 1.

Схвалено Постановою Верховної Ради України
від 13 липня 1999 року №916-XIV

КОНЦЕПЦІЯ науково-технологічного та інноваційного розвитку України

Вступ

Національні інтереси України вимагають негайних та ефективних заходів, спрямованих на збереження її науково-технологічного потенціалу, забезпечення ефективного його використання для подолання кризових явищ у економічному та соціальному розвитку.

Швидко втрачаються можливості розвивати належним чином наукові дослідження, оперативно впроваджувати їх результати у практику, реагувати на світові науково-технологічні досягнення та ефективно використовувати їх у національних інтересах. Значна частина вітчизняних товарів не відповідає рівню сучасного наукового та технологічного забезпечення, що зумовлює їх неконкурентоспроможність як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

В Україні відсутній дієвий механізм інвестування масштабних технологічних змін. Державні науково-технічні програми часто не забезпечують досягнення конкретних кінцевих результатів. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади не мають достатніх коштів для інноваційної трансформації відповідних галузей, а недержавні комерційні структури все ще не зацікавлені у здійсненні довгострокових проектів, які б забезпечували базові технологічні зміни.

Перспективним напрямом вирішення проблем у цій сфері є перехід вітчизняного виробництва на інноваційний шлях розвитку. З урахуванням ситуації, що склалася, необхідно більш чітко визначити концептуальні засади державної науково-технологічної та інноваційної політики.

Враховуючи економічні, соціальні, екологічні, оборонні та інші національні інтереси, слід за короткий строк здійснити комплекс заходів, які б сприяли підвищенню якісних характеристик вітчизняного науково-технологічного потенціалу до рівня стандартів розвинених країн, інтенсифікації процесу опанування науковими знаннями, новими технологіями та їх практичному використанню.

Ця Концепція спирається на визнання того, що науково-технологічний та інноваційний розвиток є невід'ємною складовою частиною задоволення широкого комплексу національних інтересів держави, що реальну незалежність і безпеку мають лише країни, здатні забезпечувати оволодіння новими знаннями та ефективно їх використання. Тому однією з основ Концепції є віднесення збереження та

підвищення якості науково-технологічного потенціалу до пріоритетних національних інтересів України.

Дія Концепції розрахована на період стабілізації економіки та досягнення сталого її розвитку.

Головні цілі науково-технологічного та інноваційного розвитку

Головними цілями науково-технологічного та інноваційного розвитку України визначаються:

- підвищення ролі наукових та технологічних факторів у подоланні кризових явищ у соціально-економічному розвитку України та забезпеченні її економічного зростання, утвердженні духовності у суспільстві, вдосконаленні державотворення;
- створення ефективних механізмів збереження, ефективного використання та розвитку національного науково-технологічного потенціалу;
- технологічне переобладнання і структурна перебудова виробництва з метою нарощування випуску товарів, конкурентоспроможних на світовому і внутрішньому ринках;
- збільшення експортного потенціалу за рахунок наукоємких галузей виробництва, зменшення залежності економіки України від імпорту;
- органічне включення інноваційних факторів до процесу соціально-економічного розвитку держави, збереження довкілля та ефективного використання природних ресурсів, сприяння створенню в економіці достатньої кількості робочих місць, у тому числі для випускників навчальних закладів, фахівців, які внаслідок економічної кризи втратили свої робочі місця у виробництві, науці, освіті тощо, а також для спеціалістів, які звільняються із Збройних Сил;
- відродження творчої діяльності винахідників і раціоналізаторів виробництва;
- розвиток людини як особистості, збереження і захист її здоров'я та середовища проживання, створення умов для високопродуктивної, творчої та безпечної праці і сучасного побуту.

Пріоритетні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку

В умовах жорсткого дефіциту коштів необхідно вдосконалити систему формування і реалізації державних пріоритетів у сфері науки та технологій. В її основу має бути покладено принципи відповідності основних напрямів науково-технологічного розвитку головним проблемам та перспективам розвитку суспільства. Слід забезпечити комбінований підхід до підтримки відповідних напрямів науки і техніки, який передбачає фінансування державою фундаментальних досліджень, а також створення та впровадження ринкових науково-технологічних інновацій у сфері пріоритетних прикладних досліджень.

Виходячи з актуальності наявних в Україні проблем, вирішення яких потребує наукового забезпечення, найбільш пріоритетними напрямами державної підтримки мають стати:

у сфері наукового розвитку:

- фундаментальна наука, насамперед розробки вітчизняних наукових колективів, що мають світове визнання;
- прикладні дослідження і технології, в яких Україна має значний науковий, технологічний та виробничий потенціал і які здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок;
- вища освіта, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів з пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку;
- розвиток наукових засад розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки;
- наукове забезпечення вирішення проблем здоров'я людини та екологічної безпеки;
- система інформаційного та матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності;

у сфері технологічного розвитку:

- дослідження і створення умов для високопродуктивної праці та сучасного побуту людини;
- розроблення засобів збереження і захисту здоров'я людини, забезпечення населення медичною технікою, лікарськими препаратами, засобами профілактики і лікування;
- розроблення ресурсо-, енергозберігаючих технологій;

- розроблення сучасних технологій і техніки для електроенергетики, переробних галузей виробництва, в першу чергу агропромислового комплексу, легкої та харчової промисловості;

у сфері виробництва:

- формування наукоємних виробничих процесів, сприяння створенню та функціонуванню інноваційних структур (технопарків, інкубаторів тощо);
- створення конкурентоспроможних переробних виробництв;
- технологічне і технічне оновлення базових галузей економіки держави;
- впровадження високорентабельних інноваційно-інвестиційних проектів, реалізація яких може забезпечити якнайшвидшу віддачу і започаткувати прогресивні зміни в структурі виробництва і тенденціях його розвитку.

Затвердження державних пріоритетів розвитку науки і техніки здійснюється у встановленому законодавством порядку. Основним механізмом реалізації пріоритетних напрямів мають бути загальнодержавні та галузеві наукові й науково-технологічні програми.

Удосконалення механізму інноваційного розвитку

Невід'ємною частиною державної інноваційної політики має стати створення умов для розширення сфери та масштабів попиту, пропозицій і розповсюдження науково-технічних знань в країні, комерційного впровадження науково-технічних розробок у виробництво.

Для цього має бути забезпечено:

- підвищення рівня та розширення сфери науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок, у тому числі шляхом систематичного підвищення частки витрат на науку в державному бюджеті;
- розвиток фундаментальних досліджень, які мають особливе значення для переходу економіки на інноваційний шлях розвитку;
- оптимізація структури установ та господарюючих суб'єктів, що діють у науково-технічній сфері;
- формування в суспільстві методів сприяння інноваціям шляхом впровадження нових освітніх програм і розвитку системи безперервної освіти (підвищення кваліфікації кадрів) у науці, виробництві, сфері послуг;
- створення засад для розвитку науково-технічної діяльності підприємств і посередницьких організацій, які сприяють активізації інноваційної діяльності, допомагають встановленню зв'язків між науково-дослідною сферою і виробництвом (особливо тих, які займаються комерціалізацією результатів наукових досліджень);
- створення інноваційних структур (інкубаторів, центрів тощо), інформаційних та інфраструктурних підприємств, які сприяють впровадженню нових технологій у виробництво;
- удосконалення організаційно-економічного механізму міжнародного трансферу технологій з метою створення політичних, правових та економічних умов для зростання притоку іноземного капіталу, а також експорту вітчизняних технологій;
- сприяння розвитку винахідництва та забезпеченню надійного патентного захисту результатів прикладних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в державі та за кордоном.

Стимулювання інноваційної діяльності має забезпечуватися шляхом:

- застосування пільг для всього циклу інноваційного процесу від фундаментальних досліджень до впровадження у виробництво за умов використання інновацій для збільшення обсягу та підвищення якості виробленої продукції;
- диференціації розмірів податкових пільг залежно від активності в інноваційному процесі конкретних підприємств, організацій і окремих осіб за умов щорічного збільшення ними витрат на науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи не менш як на 25 відсотків;
- звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, що спрямовується підприємствами, організаціями, приватними особами до Державного інноваційного фонду України, Державного

фонду фундаментальних досліджень, галузевих інноваційних фондів, галузевих фондів технологічного розвитку та реконструкції виробництва тощо або місцевих фондів розвитку науки і технологій, а також на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт за міжнародними, загальнодержавними програмами та проектами;

- звільнення від податків, включаючи валютні кошти, наукових установ, діяльність яких здійснюється за рахунок державного бюджету;
- введення податкових пільг на прибуток і додану вартість для наукових організацій, які входять до національної системи науково-технічної інформації;
- запровадження для малих і середніх науково-виробничих організацій, штат яких не перевищує 500 працівників, за рахунок коштів Державного інноваційного фонду України безповоротних субсидій у розмірі до 25 відсотків загальної суми витрат на створення і впровадження нововведень;
- звільнення від оподаткування коштів, спрямованих на підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів.

У сфері банківсько-фінансової діяльності необхідно:

- стимулювати створення спеціалізованих інноваційних банків, а також фондів довгострокового кредитування функціонуючих комерційних банків шляхом встановлення відповідних пільг з оподаткування коштів, що інвестуються для досягнення технологічних змін, змін до порядку розподілу коштів від податку на додану вартість;
- диференціювати ставки податку на прибуток комерційних банків залежно від напрямів використання ресурсів шляхом зниження їх в разі довгострокового кредитування високотехнологічних проектів і підвищення в разі вкладання ресурсів у високоприбуткові операції фінансового ринку;
- створити систему пільгового рефінансування комерційних банків, які надають пільгові кредити для реалізації інвестиційних проектів щодо розроблення і впровадження високотехнологічного устаткування та іншої інноваційної продукції;
- запровадити механізми державного страхування кредитів, виданих малим підприємствам, що розробляють та впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію і діяльність яких пов'язана із значним інвестиційним ризиком;
- заохочувати комерційні банки купувати акції підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію, шляхом звільнення від оподаткування тієї частини прибутків банків, що інвестується в акції зазначених підприємств;
- установлювати для комерційних банків, які здійснюють пільгове довгострокове кредитування інноваційних проектів, знижену ставку норми обов'язкового резервування коштів;
- лібералізувати порядок акумуляції приватного капіталу для реалізації значних інноваційних проектів, для чого запровадити гнучку форму поєднання капіталів комерційних банків та підприємств через створення пайових інвестиційних фондів;
- запровадити спеціальний порядок створення інноваційних асоціацій, які є інвестиційно-виробничими об'єднаннями юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у здійсненні інноваційного проекту та випуску нової конкурентоспроможної продукції;
- розробити державну систему страхування ризиків інноваційної діяльності за рахунок спеціально створеної страхової компанії.

Фінансове забезпечення наукової та інноваційної діяльності

Масштаби і структура фінансових ресурсів, що вкладаються в розвиток національної науки, повинні поступово наблизити рівень оплати праці науковців до норм розвинених країн, підтримати високий рівень забезпеченості науки матеріально-технічними ресурсами, допоміжним і обслуговуючим персоналом.

Мінімальний обсяг бюджетних асигнувань на науку довести у 2000 році до 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту, а у 2003 році — до 2,5 відсотка. Статті витрат державного бюджету, за рахунок яких забезпечується фінансування розвитку науки, віднести до числа захищених.

Соціально-економічні умови початкового періоду реалізації нової науково-технологічної та інноваційної політики вимагають збереження прямих бюджетних витрат на науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи не менш як на три чверті від загального обсягу національних витрат на науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи з наступним зменшенням їх частки до 50-55 відсотків. За рахунок державних коштів фінансуються переважно фундаментальні та довгострокові прикладні дослідження, що мають загальнонаціональне значення, міждержавні, загальнодержавні науково-технічні програми і проекти.

Держава створює умови для фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт із різних джерел. У галузі прикладних досліджень і розробок головним має стати контрактний метод фінансування на базі проектної (програмно-цільової) організації. В галузях виробництва під час створення та виготовлення нової продукції використовуються нормативи витрат на науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи, що відповідають наукоємності даної конкурентоспроможної продукції.

Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки реалізується Державним інноваційним фондом України та іншими галузевими інноваційними фондами і фондами технологічного розвитку та реконструкції виробництва.

З метою послідовного відтворення матеріально-технологічної бази науки держава забезпечує умови для обов'язкового виділення коштів на придбання обладнання і матеріалів, капітальне будівництво та інші витрати з обов'язковим пільговим оподаткуванням. Необхідно підвищити ефективність використання для потреб розвитку науки коштів, отриманих від здачі в оренду державного майна, переданого у користування установам Національної академії наук України, Української академії аграрних наук та іншим науково-дослідним установам.

З метою інтенсивного використання науково-технічних кадрів і запобігання їх неконтрольованому впливу із сфери науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт слід прийняти відповідні нормативно-правові акти про встановлення більш чіткої диференціації оплати праці науковців згідно з вченими ступенями, науковими званнями та ефективністю їх творчої праці; вдосконалити пенсійне забезпечення наукових працівників.

Організаційно-функціональна трансформація науково-технологічного потенціалу

З метою організаційно-функціональної трансформації науково-технологічного потенціалу необхідно провадити такі основні заходи:

- побудувати організаційну структуру науки на основі поєднання галузевого підходу, зорієнтованого на забезпечення загального прогресу наукових знань, і проблемно орієнтованого, що найбільше відповідає ринковим відносинам. Галузевий підхід має домінувати у сфері розвитку фундаментальних досліджень і базуватися на використанні достатньо сталих організаційних структур, а проблемно орієнтований — у галузі прикладних досліджень і розробок, для виконання яких можуть бути використані як постійні, так і тимчасові організаційні структури. Для ефективнішого поєднання ринку із системою науково-технічної діяльності необхідно здійснити чітке структурне розмежування наукового потенціалу на комерційну і неприбуткову частини: неприбуткова охоплює науку, пов'язану з безприбутковим приростом наукових знань, комерційна — прикладні дослідження і розроблення нових технологій і продуктів;
- створити мережу головних галузевих інститутів, які разом з проведенням наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт повинні виконувати функції координаторів розробок, моніторингу інноваційної діяльності у відповідній галузі, експертів технічного та технологічного рівня виробництва, розповсюджувачів науково-технічної інформації;
- визначити мережу державних науково-дослідних організацій, що складається з вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів і наукових підрозділів у складі державних підприємств і організацій та науково-дослідних інститутів, які виконують функції головних організаторів або координаторів національних, галузевих, регіональних соціально-економічних, наукових, науково-технічних програм, з наданням їм статусу національного, галузевого чи регіонального центру;

- формувати національні наукові центри на базі науково-дослідних інститутів, які проводять фундаментальні дослідження, і забезпечувати їх не менш як на три чверті за рахунок державного бюджету.

Доцільно створювати національні та державні галузеві науково-технічні центри, які здійснюють комплексне розв'язання найважливіших науково-технічних проблем соціального призначення з урахуванням довгострокових національних пріоритетів.

Статус державних галузевих науково-технічних центрів повинні одержати й науково-дослідні установи, що спеціалізуються на проведенні науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт з військової тематики. Створення таких центрів доцільне у тих випадках, коли проблематика досліджень є суто військовою і мало пов'язана з цивільними дослідженнями, а також коли у сфері цивільних науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт відсутній відповідний науковий потенціал.

Розвитку має набути наука, якою займаються науково-дослідні та дослідно-конструкторські інститути, а також структурні підрозділи підприємств, установ та організацій, промислових, аграрних та інших виробничих асоціацій, які проводять науково-дослідні роботи.

Сприятливі умови розвитку недержавного сектора у сфері науково-технологічної і науково-інноваційної діяльності мають створюватись як за рахунок приватизації організаційних структур науки з наданням переваги створенню акціонерних товариств закритого типу, що діють у науково-технологічній сфері, так і шляхом створення нових приватних інститутів, науково-технічних фірм, лабораторій тощо.

Для підтримки розвитку структур недержавного сектора науково-інноваційної діяльності можуть створюватись відповідні підрозділи в апараті міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, в національних, галузевих, регіональних науково-технологічних центрах, головних галузевих інститутах. Основними їх функціями повинні стати підтримка приватних інститутів, лабораторій і окремих винахідників, попередня оцінка винаходів, надання прямої допомоги у вигляді консультацій щодо виробничого і комерційного освоєння, захисту інтелектуальної власності, а також посередництва у налагодженні зв'язків із співвиконавцями і споживачами нововведень.

Подальшого розвитку мають набути організаційно-правові засади діяльності структур, що поєднують науково-дослідний процес з виробництвом і реалізацією нової продукції, зокрема технополіси і технопарки, які вже сформовані на базі територіальних науково-технічних центрів.

На регіональному рівні необхідно:

- сформувати систему місцевих джерел фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт та інноваційної діяльності, в тому числі спеціальних фондів підтримки регіональних програм, забезпечити правовий механізм їх утворення і використання;
- створити територіальні науково-виробничі, інформаційні, сертифікаційні та інші центри, консультаційні та прокатні пункти, інвестиційні банки, інноваційні біржі тощо;
- завершити створення регіональних організаційних структур управління науково-технічним розвитком;
- створити 5-6 експериментальних зон науково-технічного розвитку, діяльність яких повинна ґрунтуватися на активному використанні переваг "горизонтального" методу управління інноваційним процесом.

Удосконалення управління у науково-технологічній та інноваційній сферах

Вироблення та реалізація ефективної державної науково-технічної та інноваційної політики потребують певного вдосконалення управління у сфері науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт та реалізації інновацій.

Основні заходи мають бути спрямовані на реформування центральних органів виконавчої влади за функціональним принципом, забезпечення структурної повноти їх повноважень, більш чітке визначення завдань і прав, механізму координації їх взаємодії між собою та з іншими органами виконавчої влади.

З цією метою:

- Центральний виконавчий орган в галузі науки та інтелектуальної власності, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, інші центральні органи виконавчої влади, Національна академія наук України мають забезпечити формування збалансованих пропозицій щодо витратної частини державного бюджету, яка спрямовується на розвиток науки, науково-технічної діяльності та підтримку інноваційного розвитку в галузях народного господарства;
- Міністерство економіки України, Центральний виконавчий орган в галузі науки та інтелектуальної власності, інші центральні органи виконавчої влади, Державний інноваційний фонд України, Національна академія наук України повинні сформувати та реалізовувати наукові частини загальнодержавних програм соціально-економічного розвитку та державні науково-технічні програми, державні замовлення на окремі найважливіші науково-технічні розробки та інноваційні проекти;
- Центральний виконавчий орган в галузі науки та інтелектуальної власності, Державний інноваційний фонд України, Національне агентство України з питань розвитку та європейської інтеграції, Державний комітет України з питань розвитку підприємництва повинні займатися питаннями стимулювання інноваційної діяльності та розвитку інноваційної інфраструктури в підприємницькому середовищі, в тому числі з залученням іноземних інвестицій на загальнодержавному та регіональному рівнях.
- Рада з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України сприяє формуванню та реалізації державної політики у науково-технологічній сфері.

Координація діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади здійснюється Комісією Кабінету Міністрів України з питань науково-технічного розвитку.

Головним завданням галузевих міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з проблем науково-технологічного та інноваційного розвитку є розроблення та реалізація єдиної науково-технологічної політики відповідної галузі, здійснення функцій державного замовника в частині використання коштів державного бюджету, що надаються на підтримку науково-технічного розвитку галузей, та функцій розпорядника галузевих фондів, проведення експертизи наукових результатів, організація і проведення моніторингу інноваційної діяльності підприємств та установ своєї галузі незалежно від їх підпорядкованості.

За умови вирішальної ролі функціонального управління в галузевих міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади мають бути створені спеціалізовані департаменти чи управління з питань науково-технологічного розвитку та інноваційної діяльності. Повноваження та діяльність таких підрозділів повинні бути тісно ув'язані з роботою маркетингових служб, результатами оперативного аналізу кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків.

Слід зміцнити правові засади діяльності Національної академії наук України як координаційного центру з фундаментальних досліджень у державі. На регіональному рівні необхідно створити науково-координаційні ради або ради сприяння інноваційному розвитку при обласних державних адміністраціях. Такі ради мають сприяти зміцненню зв'язків між місцевими органами виконавчої влади та регіональними науковими центрами Національної академії наук України, Центральним виконавчим органом в галузі науки та інтелектуальної власності, більш обґрунтованому визначенню пріоритетів у сфері науково-технічного розвитку у регіонах, повнішому залученню науково-технічного потенціалу країни для вирішення відповідних проблем на місцях, формування та реалізації регіональних соціально-економічних і науково-технічних програм, великих інноваційних проектів.

З метою розширення участі українських науково-дослідних установ у міжнародній науковій кооперації, створення умов для вільного доступу українських науковців до світових наукових надбань особлива увага повинна приділятися створенню сучасної телекомунікаційної інфраструктури. Необхідно надати підтримку виданню вітчизняної наукової літератури і журналів, а також розширити можливості для придбання науковими бібліотеками іноземних наукових видань.

Потребує суттєвого вдосконалення система обліку і статистики наукової та інноваційної діяльності. Держава має перейти до загальноприйнятих європейських і світових стандартів обліку і статистики. На підставі цих стандартів Державний комітет статистики України повинен систематично за-

безпечувати центральні та місцеві органи виконавчої влади даними про наукову та інноваційну діяльність.

Необхідно значно підвищити надійність і мобільність державної системи захисту інтелектуальної власності. Важливим завданням центральних та місцевих органів виконавчої влади, засобів масової інформації, науковців і освітян є формування у суспільстві усвідомлення виняткової ролі науки та інноваційної діяльності у соціально-економічному відродженні України.

Успішному вирішенню цих завдань мають сприяти широкомасштабні заходи навчання, перепідготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації з метою вивчення закономірностей інноваційної діяльності в ринкових умовах.

* * *

Реалізація запропонованих у Концепції заходів повинна сприяти формуванню такої моделі організації науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт в Україні, яка б поєднувала в собі елементи ринкової економіки із збереженням гнучких важелів державного регулювання цією найважливішою сферою життєдіяльності суспільства.

Реалізація Концепції має забезпечуватися шляхом прийняття на її основі нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, внесення змін і доповнень до правових актів про наукову і науково-технічну діяльність, оподаткування, банки і банківську діяльність, підприємництво тощо, а також Державної програми розвитку науково-технологічної сфери України.